

ENSKILDA HÖGSKOLAN STOCKHOLM

Programmen i religionsvetenskap och teologi
Kyrkohistoria

Magisteruppsats

Hösttermin, 2024

Enskilda Högskolan
Stockholm

Wilfrid Stinissen

- en modern mystiker?

Författare: Olle Liljefors

Handledare: Joel Halldorf

Enskilda Högskolan Stockholm

Tack

Genom hela den process som ett uppsatsskrivande innebär, har Joel Halldorf gett bästa möjliga vägledning. Jag har sett fram emot våra handledningstillfällen som har inspirerat, vidgat mina vyer och skänkt mig goda råd. Stort tack!

Sammanfattning

I denna uppsats studeras Wilfrid Stinissen som en modern mystiker utifrån hans förståelse av jagets död. Stinissen var en belgisk-svensk katolsk präst, filosofie doktor och karmelitbroder som föddes 1927 i Antwerpen och som bosatte sig i Sverige 1967. Fram till sin död 2013 var han en produktiv författare av kristen andakts- och uppbyggelselitteratur med ett särskilt fokus på den karmelitiska, mystiska traditionen.

Syftet med uppsatsen är att studera Stinissen som en mystiker i ljuset av moderna föreställningar om individen och jaget. Den övergripande problemställningen lyder: Framstår Stinissen som en modern mystiker, och i så fall hur? Metoden är en närläsning av ett primärmaterial bestående av nio verk i Stinissens författarskap.

Uppsatsens slutsats är att Stinissen framstår som en modern mystiker genom sin förmåga att kombinera medeltida mystik med modern individualism. Han träffar de punkter där de är överens med varandra, och när teocentrisk och antropocentrisk individualism står i motsatsförhållande visar Stinissen på en medelväg. Han formar en slags modernitet där den enskilde individen uppmuntras att på samma gång finna både sitt äkta jag och Gud inom sig.

Engelsk titel

Wilfrid Stinissen – a modern mystic?

Nyckelord

Wilfrid Stinissen; Kristen mystik; Den mystiska döden; Mors mystica; Unio mystica; Modernitet; Individualism.

Innehållsförteckning

1 Inledning	6
1.1 Syfte, problemställning och forskningsfrågor	7
1.2 Metod och material	7
1.3 Tidigare forskning.....	9
1.4 Centrala begrepp och definitioner.....	11
1.4.1 Kristen mystik.....	11
1.4.2 Den mystiska döden	13
1.4.3 Modernitet och individualism.....	14
1.4.4 Egot, jaget och Gudnärvaron	16
1.5 Disposition	17
2 Historisk bakgrund.....	17
2.1 Vita apostolica	17
2.2 Askas	18
2.3 Rhendahlsmystiken	19
2.4 Själens dunkla natt	20
2.5 Unio mystica	20
3 Jagets död i Stinissens skrifter	21
3.1 Hur beskriver Stinissen jagets död som en process i människans andliga liv? ..	21
3.1.1 Egots död	21
3.1.2 Guds avslöjande av egot	22

3.1.3 Askesens betydelse	23
3.2 Vilken funktion har jagets död för människans andliga utveckling, enligt Stinissen?	26
3.2.1 Människans innersta rymmer en helgedom	26
3.2.2 Finna Gud och sig själv	27
3.2.3 Gudsföreningen – <i>unio mystica</i>	28
3.3 Vem och vad har inspirerat Stinissens förståelse av jagets död?.....	29
3.3.1 Johannes av Korset	29
3.3.2 Själens dunkla natt.....	30
3.3.3 Övriga mystiker som inspirerat Stinissen	31
4 Analys: Stinissen som utläggare av den mystiska traditionen	33
4.1 En individualistisk människosyn	34
4.2 Nytt språk och ny askes	36
4.3 Ett ekumeniskt perspektiv.....	38
4.4 Resultat: Stinissen som en modern mystiker.....	40
4.5 Förslag på vidare forskning	41
5. Sammanfattning och slutsatser	42
Bibliografi	44

1 Inledning

I hela mitt vuxna liv har jag varit intresserad av kristen mystik. Detta intresse tog till stor del avstamp i böcker skrivna av Wilfrid Stinissen: belgisk-svensk katolsk präst, filosofie doktor och karmelitbroder. Han föddes 1927 i Antwerpen och bosatte sig i Sverige 1967. Fram till sin död 2013 var han en produktiv författare av kristen andakts- och uppbyggelse litteratur med ett särskilt fokus på den karmelitiska, mystiska traditionen.

I sina böcker återkommer Stinissen till temat om jagets död. Det handlar inte om den fysiska döden utan om en process som genom kyrkohistorien ofta gått under namnet *mors mystica* – den mystiska döden. Detta tema tycks inta en central roll inom västerländsk, kristen mystik, liksom i Stinissens författarskap.

I denna uppsats blir jagets död en ingång till och en nödvändig avgränsning av studiet av Stinissens förståelse av mystik. Jag tycker att det är intressant att utforska hur en karmelit munk som återkommande skriver om jagets död har blivit uppskattad i vår tid. Det måste finnas något lockande i Stinissens texter som gör nutidsmänniskor villiga att vandra sida vid sida med stränga 1500-tals-mystiker som förkunnar själens dunkla natt och det radikala avsägandet av jaget.

Filosofen Charles Taylor menar att individens mål i det moderna, sekulära samhället är det egna jagets blomstring, något han kallar ”*human flourishing*”.¹ I vår individualistiska tid borde således Stinissens tal om att kväva sitt jag uppfattas som provocerande. När Stinissen uppmuntrar till att döda sitt ego borde det skära sig med nutida individualistiska målsättningar som snarare uppmuntrar till att göda sitt ego. Trots detta verkar Stinissen göra den mystiska döden aptitlig för en modern läsare.

När Stinissen närmar sig temat om jagets död väcker det frågor om individualism och förhållandet till jaget. I hans böcker får det en psykologisk dimension och öppnar upp för ett ekumeniskt perspektiv, bortom samfundsgränser. Att utforska Stinissens tolkning av den mystiska döden i vårt individualistiska tidevarv, ligger därför till grund för möjligheten att i denna uppsats analysera honom som en modern mystiker.

¹ Taylor 2007: 84.

1.1 Syfte, problemställning och forskningsfrågor

Uppsatsens syfte är att studera Stinissen som en mystiker i ljuset av moderna föreställningar om individen och jaget, med temat om jagets död som ingång till hans författarskap. Den övergripande problemställningen lyder således: Framstår Stinissen som en modern mystiker, och i så fall hur?

För att svara på denna frågeställning kommer följande forskningsfrågor att ställas till materialet:

1. Hur beskriver Stinissen jagets död som en process i människans andliga liv?
2. Vilken funktion har jagets död för människans andliga utveckling, enligt Stinissen?
3. Vem och vad har inspirerat Stinissen i hans förståelse av jagets död?
4. Hur knyter Stinissen an till moderna föreställningar om individen och jaget?

1.2 Metod och material

Metoden för denna uppsats är en närläsning av ett urval av Stinissens böcker. Professorerna i pedagogik Douglas Fisher och Nancy Frey skriver att närläsning skapar en djup förståelse av en text. Då akademisk kunskap till stor del består av att inhämta information ur texter menar de att en närläsning kan bidra till att förstå och analysera texter med hjälp av grundlig och repetitiv läsning. Genom denna metod kan läsaren få svar på väsentliga frågor om en text: Vad vill texten berätta och hur är texten uppbyggd?² En närläsning kan också hjälpa läsaren att analysera författarens intentioner med texten: Vad vill författaren förmedla? Varför vill författaren förmedla detta? Till vem vill författaren förmedla detta?³

Denna metod har inneburit en möjlighet för mig att omsorgsfullt utforska Stinissens böcker. Genom närläsningen har jag kunnat finna röda trådar i hans resonemang. Jag har kunnat lägga märke till ordval och återkommande teman. Dessa värdefulla insikter har grundat en förståelse av vem Stinissen skriver för och vilket budskap han vill föra fram.

Vad gäller materialet rör sig Stinissens författarskap inom fältet kristen uppbyggelse- och andaktslitteratur. Latinprofessorn och den katolska prästen Anders Piltz lyfter fram att Stinissen vid sitt frånfalle hyllades som ”en av de mest inflytelserika rösterna för kristen tro i Sverige”.⁴

² Fisher & Frey 2014: 34-35.

³ Fisher & Frey 2014: 1.

⁴ Piltz 2014.

Enligt Piltz blev Stinissen ”något av en kyrkolärare också utöver den katolska kyrkans gränser”. Ett exempel på det är att många av hans böcker publicerades på ett frikyrkligt förlag.⁵

Stinissens skriftliga produktion är omfattande och hans böcker har publicerats på närmare tjugo språk.⁶ På svenska har han gett ut över 30 böcker och en rad mindre publiceringar.⁷ För att avgränsa materialet har jag gått igenom Stinissens verk och sökt dem som tydligast behandlar mitt uppsatsämne. Jag har också samrått med en av hans tidigare förläggare på förlaget Libris, docenten Sune Fahlgren.⁸ Till slut har det mynnat ut i nio böcker som täcker hans produktion från 1970-talet till 2010-talet. Jag anser det vara ett stabilt urval som inbegriper närmare en tredjedel av hans stora litterära produktion.

Av det utvalda materialet har följande tre böcker varit särskilt värdefulla för uppsatsen då de tydligt tangerar temat om jagets död. 1978 publicerades *En bok om kristen djupmeditation*, som senare uppdaterades av Stinissen och utkom 1990 under titeln *Kristen djupmeditation*. I denna uppsats nyttjas den uppdaterade utgåvan tryckt 2007. *Natten är mitt ljus* publicerades 1990 och är ett verk om 1500-tals-mystikern Johannes av Korset med fokus på det mystiska begreppet själens dunkla natt. Den tredje boken är *Idag är Guds dag: Texter för årets alla dagar* som utkom 1994. I denna andaktsbok återfinns många uppslag och kärnfulla formuleringar som är av betydelse för mitt ämne.

Följande sex böcker är relevanta för uppsatsen, om än inte lika tongivande som de ovan presenterade. *När natten faller på* utkom på nederländska redan 1962 och på svenska 1974 med titeln *Den inre bödens väg* och är ytterligare en bok om Johannes av Korset. Jag använder mig i denna uppsats av en något reviderad utgåva från 2011 med titeln *När natten faller på: Den inre bödens väg*. I *Andens terapi. Om andlig vägledning och själavård* från 1996 undersöker Stinissen förhållandet mellan själavård och terapi. *Jag dör inte, jag träder in i livet: En bok om döden och evigheten* utgavs 2001 och i denna bok vänder och vrider Stinissen på hur vi kan förstå och hantera döden.

⁵ Piltz 2014.

⁶ Piltz 2014.

⁷ Kungliga bibliotekets söktjänst Libris. <https://libris.kb.se>. Sökord Wilfrid Stinissen. Hämtad 24 januari 2024.

⁸ Personlig korrespondens, Sune Fahlgren, 15 januari 2024.

2007 utkom Stinissen med *Sann människa: En bok om skapelse och helighet*. Här resonerar Stinissen kring människans ursprung och mål och om vägen till gudomliggörelse.⁹ Stinissen gav 2008 ut en bok om att älska och bli älskad med namnet *Störst av allt är kärleken*. Slutligen refererar jag till *Göm dig vid bäcken Kerit: Livet i Karmel* publicerad 2010. I den redogör Stinissen för de andliga grunddragen i den karmelitiska traditionen.

Genom detta urval av nio böcker finns en spännvidd i tid och mellan genrer. Urvalet inbegriper vad jag uppfattar vara Stinissens centrala verk i hans litterära produktion och berör tydligt mitt uppsatsämne. Materialet ger på så vis en bred belysning och goda förutsättningar för en fördjupad analys.

1.3 Tidigare forskning

Stinissen förekommer i tidigare forskning både i Sverige och internationellt. Jag har dock inte kunnat hitta någon forskning som väljer att enbart koncentrera sig på Stinissen, inte heller någon som undersöker hans syn på jagets död. Här lyfter jag fram de viktigaste tidigare studierna som jag har kunnat finna berörande Stinissen.

Professorn i systematisk teologi, Werner G. Jeanrond, citerar Stinissen i boken *A Theology of Love* från 2010. Jeanrond lyfter fram att Guds kärlek till människan och skapelsen är konstant, trots människans ständiga misslyckanden. Det är en självutgivande kärlek som ger nytt liv och människan är inbjuden att delta i denna livgivande, självuppoffrande och dynamiska kärlek. Inom detta resonemang citerar Jeanrond en rad ur Stinissens skrift *Störst av allt är kärleken: "To give oneself leads always to new life"*.¹⁰

Under 2024 la religionsvetenskapsstudenten Kristina Hellsten fram ett examensarbete med titeln *Liv och död i det levande livet: En studie av dödens språk*. Här analyserar hon bland annat hur tre filosofer och teologer, däribland Stinissen, uttrycker sig kring döden.¹¹ Uppsatsens fokus ligger inte på den mystiska döden, utan på den rent fysiska. Hellsten utgår från Stinissens bok *Jag dör inte, jag träder in i livet: En bok om döden och evigheten*. Hon konstaterar bland annat

⁹ Sann människa hänvisas till 2007b i fotnoterna.

¹⁰ Jeanrond 2010: 243.

¹¹ Hellsten 2024: 4.

att Stinissen är av tron att döden ska leda till nytt liv igen ”tack vare att Jesus har gått samma väg före och för oss”.¹²

I en *master's thesis* från 2016 undersöker teologstudenten Anne Margrethe Mandt-Anfindsen den troende människans upplevda frånvaro av Gud: *The Silence of the God Who Speaks. An empirical study on the experienced absence of God*. I teoridelen ägnar Mandt-Anfindsen en avdelning åt att studera Stinissen och det mystiska begreppet själens dunkla natt. Hon visar att Stinissen understryker att den mystiska natten, med en upplevd Gudsfrånvaro, är en ofrånkomlig etapp på vägen till förening med Gud.¹³

Elisabetta Canetta, lektor i fysik, hänvisar till Stinissen i en artikel från 2022 där hon vill lyfta fram värdet av katolsk undervisning för vetenskaplig forskning och kunskap. Med artikelrubriken *Catholic Education and the Study of Science: The Mysticism of Scientific Pursuit*, argumenterar Canetta för vetenskapen som ett mystiskt instrument för att upptäcka existensen av ”a Creator beyond creation”.¹⁴ Hon menar att studenter ur ett katolskt bildningsperspektiv ska stå i kärlekens tjänst och citerar en mening av Stinissen som handlar om att avstå den ytliga egenviljan som ”egotistically seeks profit and gain”.¹⁵

I sitt examensarbete för magisterexamen från 2014 undersöker studenten i systematisk teologi Anna Friheden bland andra Stinissen ur ett ekologiskt och skapelseteologiskt perspektiv: *Ekologisk antropologi. Svensk ekoteologi och skapelseteologi i möte med Sallie McFague*. Friheden visar hur människan och världen hör samman enligt Stinissen. Kristus är för honom den andre Adam som kommit inte bara för att återupprätta människan, utan hela skapelsen.¹⁶

Religionsfilosofistudenten Malin Kling Einarsson la 2021 fram en C-uppsats med titeln: *Bönens praktik– en teoretisk analys av Sarah Coakleys, Margareta Melins och Wilfrid Stinissens texter om bönens praxis*. Kling Einarsson konstaterar att Stinissen härleder sitt resonemang om bön till Johannes av Korset och förordar ett bönepraktiserande bestående av ”att vila i Gud utan begär”.¹⁷

¹² Hellsten 2024: 38-39.

¹³ Mandt-Anfindsen: 101.

¹⁴ Canetta 2022: 1.

¹⁵ Canetta 2022: 4.

¹⁶ Friheden 2014: 32-33.

¹⁷ Kling Einarsson 2021: 31.

I en C-uppsats från 2003 skriver religionsvetenskapsstudenten Hanna Borgljung om den kristna bönen med titeln: *Samtal pågår. En belysning av den kristna bönen*. Hennes material består bland annat av ”andlig litteratur som behandlar bönen utifrån ett inifrån perspektiv”, med vilket Borgljung syftar på litteratur författad av uttalat troende.¹⁸ En av dessa författare är Stinissen som hon studerar som en ”modern mystiker”.¹⁹ Borgljung lyfter fram, liksom Kling Einarsson, Stinissen som en nutida uttolkare av 1500-tals-mystikern Johannes av Korset, där Stinissen ”omformulerar Johannes av Korset till att passa in i dagens samhälle”.²⁰

Sammanfattningsvis konstaterar jag att denna uppsats kan bidra till att fylla en stor lucka i forskningen. Stinissen har förekommit som en röst bland andra i ett fåtal uppsatser. Det finns ingen tidigare forskning som helt har valt att fokusera på honom, trots hans betydelse som en av de mest inflytelserika rösterna för kristen tro i vår tid. Min förhoppning är att den här uppsatsen därför kan bidra till att fördjupa och komplettera analysen av Stinissen som en modern mystiker. Jag har inte heller, som tidigare nämnts, kunnat finna någon som studerar hans närmande av jagets död. Det är ett tema som jag menar är av central betydelse i Stinissens författarskap och som denna uppsats belyser.

1.4 Centrala begrepp och definitioner

Några begrepp av stor vikt för denna uppsats behöver redogöras för: Kristen mystik; Den mystiska döden; Modernitet och individualism; Egot, jaget och Gudsnärvaron.

1.4.1 Kristen mystik

Denna uppsats rör sig inom ämnet mystik. Patristikern Andrew Louth konstaterar att mystik är svårdefinierat,²¹ och kritiserar försök att beskriva mystik som något universellt religiöst begrepp.²² Begreppet spretar och låter sig inte ringas in, även om man begränsar sig till specifikt kristen mystik. Det går inte att finna en enhetlig definition som sträcker sig tillbaka till kristendomens begynnelse. Var skulle en sådan ens ta sin början, frågar sig Louth. Med Jesus, eller Adam?²³

¹⁸ Borgljung 2003: 1.

¹⁹ Borgljung 2003: 11.

²⁰ Borgljung 2003: 12.

²¹ Louth 2007: 200.

²² Louth 2007: 211.

²³ Louth 2007: 211.

Med det sagt närmar sig Louth en förståelse av mystik som handlar om att radikalt öppna sig för Gud. Det handlar om människans sökande och erafenhet av Gud, där mystikern inte bara vill ha kunskap om Gud, utan längtar efter förening med Gud.²⁴ Louth menar att alltsedan mystikens blomstringstid under medeltiden, har mystik kommit att bli något som varje enskild individ kan hänge sig åt – och ibland i kontrast mot det vanliga kyrkliga livet.²⁵

Under medeltiden spirade idén om att lekmän, inklusive kvinnor, kan upprätta en direktkontakt med Gud i djupet av sin själ, förklarar Louth. Det mystiska blev alltså något individuellt, som sprang ur den etablerade religionen men som paradoxalt nog skulle utmana densamma. När en människa kunde föda fram Gud i sin egen själ, förlorade prästerskapet en del av sin upphöjda funktion av att vara mellanhand mellan människa och Gud.²⁶

Från slutet av medeltiden lades allt större tonvikt på den enskilde kristnes fördolda liv med Gud, med individens mystiska förening med Gud som mål. I spåren av den tilltagande individualismen har konflikter blossat upp mellan mystiker och den kyrkliga hierarkin. Teresa av Avila och Johannes av Korset är två karmelitiska exempel på det. Vidare menar Louth att den lutherska reformationen är ett led i den alltmer individualiserade andligheten som mystikerna förkroppsligade.²⁷

Antoon Geels, professor i religionspsykologi, definierar mystik utifrån olika dimensioner, varav i synnerhet två är av intresse för denna uppsats. Den första och centrala dimensionen handlar om den mystiska erfarenheten. Denna erfarenhet kan göras både inom en religiös och profan kontext, alltså t.ex. i en kyrka eller under en skogspromenad. En ytterligare dimensionen är konsekvensdimensionen. Den mystiska upplevelsen får vittgående konsekvenser i en människas liv genom en förändrad livssyn och ett nytt beteendemönster.²⁸

Louths och Geels förståelse av mystikbegreppet hänger intimt ihop med jagets död, också kallat den mystiska döden, och som jag nu ska redogöra för.

²⁴ Louth 2007: 200-201.

²⁵ Louth 2007: 210-211.

²⁶ Louth 2007: 210.

²⁷ Louth 2007: 210-211.

²⁸ Geels 2000: 26-27.

1.4.2 Den mystika döden

Jag ska börja med att säga något om avgränsningen av temat jagets död, genom religionshistorien ofta benämnt *mors mystica* – den mystika döden. Det är ett tema som återfinns i olika skepnader inom världsreligionerna.²⁹ Geels hävdar: ”Jag tvekar inte när jag påstår att den mystika döden är ett av de mest centrala inslagen i världsreligionernas mystik”.³⁰ Denna uppsats behöver därför begränsas till den mystika döden inom västerländsk, kristen mystik, även om det kan finnas likheter med andra traditioner.

Geels och hans kollega Owe Wikström konstaterar att den mystika döden handlar om att jaget måste dö och födas på nytt för att kunna förenas med Gud. De skriver att det ”tycks vara ett oomtvistat faktum i de stora mystika traditionerna att upplevelsen av Guds närvaro kräver jagets frånvaro”.³¹ Det rör sig alltså inte om den fysiska döden, utan om jagets död.³²

Vägen till själens förening med Gud, *unio mystica*, går genom *mors mystica*. Den mystika dödens väg löper genom tomhet, mörker och tystnad, förklarar Geels och Wikström. Bortom tomheten, mörkret och tystnaden finns ”fullhet”, där finns ”något”, skriver författarna.³³ De visar hur denna idé återkommer hos västerländska kristna mystiker genom kyrkohistoriens gång, med avstamp i Paulus ord i Kolosserbrevets tredje kapitel: ”Ni har ju dött, och ni lever ett osynligt liv tillsammans med Kristus hos Gud”.³⁴

Forskarna Slavomír Gálik, Sabína Gáliková Tolnaiová och Arkadiusz Modrzejewski anser att även om den mystika döden inte existerat som begrepp under tidig kristendom, har temat ändå implicit funnits med i den kristna idévärlden sedan dess. Som exempel lyfter de fram 500-talsmystikern Pseudo-Dionysius som skriver om *purificatio*, *illumintatio* och *unio*. *Purificatio* kan rymma innebörden av den mystika döden, d.v.s. en rening eller ett bortdöende från alla mänskliga begär och ett ofrånkomligt steg för att uppnå förening med Gud, *unio*.³⁵

Liksom Geels och Wikström relaterar forskarna den kristna förståelsen av den mystika döden till aposteln Paulus undervisning om att den gamla människan måste dö för att kunna födas på

²⁹ Geels 2000: 250.

³⁰ Geels 2003: 246.

³¹ Geels & Wikström 1999: 238-239.

³² Geels & Wikström 1999: 239.

³³ Geels & Wikström 1999: 239.

³⁴ Geels & Wikström 1999: 238-239.

³⁵ Gálik, Gáliková Tolnaiová & Modrzejewski 2020: 596.

nytt. De hänvisar till att Paulus talar om detta i Romarbrevets sjätte kapitel, där han skriver att den gamla människan har blivit korsfäst och att den troende nu får leva ett nytt liv, såsom Kristus uppväcktes från de döda. Det handlar inte om den fysiska döden utan om att korsfästa sitt gamla jag, för att uppstå på nytt i Kristus.³⁶

Gálik, Gáliková Tolnaiová och Modrzejewski relaterar också den mystiska döden till Paulus ord i Efesierbrevets fjärde kapitel där han undervisar om att den gamla människan går under, bedragen av sina begär. Den mystiska döden är att iklädas den nya människan som är skapad efter Guds bild. Här finns en koppling mellan det bibliska begreppet *metanoia*, omvändelse, och den mystiska döden. *Metanoia*, liksom den mystiska döden, inbegriper att människan genomgår en förvandling. Slutligen drar författarna en parallell mellan den mystiska döden och ett Jesus-citat. Det handlar om hur Jesus i Johannesevangeliets tredje kapitel förklarar för Nikodemos att människan måste födas på nytt.³⁷

1.4.3 Modernitet och individualism

Uppsatsens syfte är att studera Stinissen som en modern mystiker. Men vad innebär det att vara modern, och hur ser kopplingen ut till individualism?

Joel Halldorf, professor i kyrkohistoria, skriver att modernitet inte är ett enhetligt begrepp utan består av en rad olika inslag. Begreppet används av forskare för att beteckna den västerländska kulturen som tar form efter reformationen. Det handlar om sociala förändringar som industrialisering och demokratisering. Modernitet handlar också om kulturella förändringar, där den moderna individualismen är av stor betydelse för denna uppsats.³⁸

Det är på sin plats att understryka att det som uppfattas som något modernt inte nödvändigtvis är unikt för moderniteten. Modernitet består inte av en enskild tendens utan utgörs av en samling olika sådana. Halldorf skriver: ”Modernitet betecknar en kultur, ett konglomerat av olika tendenser. Denna kultur är det unika, inte varje enskilt drag som den består av”.³⁹ Således innebär detta att individualism, som visserligen är ett kännetecken för moderniteten, likväl kan ha existerat som uttryck tidigare i historien.

³⁶ Gálik, Gáliková Tolnaiová & Modrzejewski 2020: 595.

³⁷ Gálik, Gáliková Tolnaiová & Modrzejewski 2020: 595-596.

³⁸ Halldorf 2012: 28-30.

³⁹ Halldorf 2012: 32.

Detta betyder att medeltida mystiker inte är moderna, även om de har fokuserat på den enskilda individens andlighet. Du behöver inte vara modern bara för att du betonar individualism. Men det omvända skulle kunna gälla: Du behöver i någon mån betona det individualistiska för att kallas modern. Det är nämligen individualismen som präglar moderniteten, förklarar Halldorf.⁴⁰

Halldorf definierar individualism ”som synen på människan som en autonom varelse som formar sitt liv genom egna val oberoende av sociala sammanhang som tradition, samhälle eller familj”.⁴¹ En optimistisk människosyn är ett av individualismens kännetecken. Människan anses kapabel att uppnå moralisk självförbättring, skriver Halldorf.⁴² Den moderna individualismen inom religionen har påtagliga samstämmigheter med medeltidens individualistiska mystik. Den enskilde individen behöver inga mellanhänder i form av präster eller kyrka för att komma i kontakt med det gudomliga. Sanningen finns inom människan och inte i yttre strukturer. Till detta kommer en syn på individen som fri – det är möjligt för henne att i någon mån forma sitt liv och avgöra vad som är rätt och sant.⁴³

Samtidigt är det, som kyrkohistorikern Bruce Hindmarsh visar i relation till den moderna väckelsetraditionen, ofta så i religiösa traditioner att individualismen får en lite annan form genom att den troende alltid relaterar till Gud.⁴⁴ Det här gäller också hos Stinissen. En subjektiv introspektion blir inte antropocentrisk, Halldorf talar istället om en teocentrisk individualism som bl.a. bygger på idén om att Gud har skapat varje människa unik. En troende individ är förvisso oberoende av andra människor, former och ritualer, men inte oberoende av Gud.⁴⁵ Den moderna individualismen uppmuntrar till att vända sig till sitt inre naturliga jag, men i en religiös kontext vänder sig människan till Gud i sitt inre.⁴⁶ Denna uppdelning mellan antropocentrisk och teocentrisk individualism avspeglas i Stinissens bruk av det äkta jaget respektive Gudsnärvaron inom människan, vilket jag strax återkommer till i punkten 1.4.4.

Sammantaget kan jag slå fast att individualismen präglar det moderna, även om det tidigare genom historien har funnits individualistiska uttryck. Som jag senare ska visa hittar Stinissen ett sätt att kombinera medeltidens individuella religiositet med den moderna individualismen.

⁴⁰ Halldorf 2012: 85.

⁴¹ Halldorf 2012: 85.

⁴² Halldorf 2012: 90.

⁴³ Halldorf 2012: 85-86; 92.

⁴⁴ Halldorf 2012: 88.

⁴⁵ Halldorf 2012: 232; 237.

⁴⁶ Halldorf 2012: 233; 238.

Som Halldorf konstaterar finns inte en modernitet, och Stinissen skulle kunna representera en slags modernitet.⁴⁷ Jag utvecklar detta i kapitel fyra.

1.4.4 Egot, jaget och Gudnärvaron

Med flera liktydiga begrepp redogör Stinissen för vad han kallar människans falska ego respektive äkta jag, samt vad han beskriver som en Gudsnärvaro i hennes innersta. Han använder medeltida begrepp som för tankarna till Rhendahlmystiken, såsom den gudomliga gnistan. Han brukar också begrepp som egot, som kan härledas till den moderna psykologin, eller bibliska begrepp som den gamla respektive nya människan.

Stinissen lånar alltså termer från Bibeln, medeltida mystiker och modern psykologi. Det finns därför skillnader mellan vad dessa begrepp exegetiskt, historiskt och psykologiskt betecknar, men som Stinissen inte verkar bry sig om. När det kommer till att beskriva egot, jaget och Gudsnärvaron alternerar Stinissen fritt mellan olika termer.

Det viktiga för denna uppsats är för det första att konstatera att Stinissen tydligt kontrasterar människans äkta jag mot hennes falska jag. Människan fastnar lätt i ett ytligt, oroligt skenjag. Detta är dock inte hennes sanna natur, utan hennes äkta jag finns djupt inom henne, menar Stinissen. Han närmar sig därmed en antropocentrisk individualism. För det andra finns inom människan också en gudomlig gnista. Människan bär en helgedom inom sig där Gud är närvarande, föreställer Stinissen, vilket pekar mot en teocentrisk individualism.

Sammanfattningsvis rör det sig alltså om tre skikt inom individen, enligt Stinissens människosyn: Hennes ego, hennes äkta jag och Gudsnärvaron i hennes innersta. Egot är ytligt, medan de två senare kategorierna döljer sig i människans djup och bär på en väsentlig samhörighet. Att finna sitt äkta jag, är att upptäcka Gud inom sig, hävdar Stinissen som jag senare ska visa.

Följande tabell kan åskådliggöra hur Stinissen använder en rad liknande termer för att beskriva de skikt som han tänker att en människa bär på och hur de hör samman med den mystiska döden samt med antropocentrisk respektive teocentrisk individualism.

⁴⁷ Halldorf 2012: 237-238.

Tabell över Stinissens benämningar för egot, det äkta jaget och Guds närvaron inom människan

Människans skikt	Egot: Föremålet för den mystiska döden	Äkta jag: Antropocentrisk individualism	Gudsnärvaron: Teocentrisk individualism
Exempel på termer som Stinissen använder synonymt	Det inbillade jaget Skenjaget Det falska jaget Det ytliga jaget Det gamla jaget Den gamla människan	Autentiska jag Djupaste jag Äkta personlighet Sanna jag Unika jag Den nya människan	Gudsgnistan Inre källan Livskällan Inre helgedomen Den djupa kärnan Själens medelpunkt

1.5 Disposition

I det första kapitlet formulerar jag uppsatsens syfte och problemställning med fyra underliggande forskningsfrågor. Jag presenterar metod, primärmaterial samt tidigare forskning. Därefter redogör jag för centrala begrepp för denna uppsats. I kapitel två ger jag en historisk bakgrund till uppsatsämnet. I det tredje kapitlet undersöker jag Stinissens material utifrån de tre första forskningsfrågorna. Detta kapitel åtföljs av en mer djuplodande analys i kapitel fyra av den fjärde forskningsfrågan, där jag utforskar hur Stinissen kan beskrivas som en modern mystiker. Jag avrundar kapitlet med att ge ett förslag på vidare forskning. I det avslutande kapitel fem sammanfattar jag uppsatsen samt redogör för dess slutsatser. Till sist följer en litteraturförteckning.

2 Historisk bakgrund

Jag ska i detta kapitel ge en historisk bakgrund som kan belysa det kristna temat jagets död och den västerländska, mystiska tradition som Stinissen kan vara en del av. Efter att ha närstuderat Stinissens material är det fem perspektiv som jag vill lyfta fram för att bättre kunna analysera honom som en modern mystiker: *Vita apostolica*; Askas; Rhendahlmystiken; Själens dunkla natt; *Unio mystica*.

2.1 Vita apostolica

Professorn i religionshistoria, Bernard McGinn, skriver att *vita apostolica* växte fram som det högsta andliga idealet för kristna under högmedeltiden: ”No ideal was more central to the

spirituality of the later Middle ages than to live that of the vita apostolica, that is, to live as Christ and the apostles had lived".⁴⁸ *Vita apostolica* var alltså en troende människas ambition att leva med Jesus och de första apostlarna som rättesnöre. Det innebar ett djupt gudfruktigt liv i Kristi efterföljelse och var inte begränsat till en religiös elit bestående av präster, munkar och nunnor. Det apostoliska idealet låg öppet även för lekmän.⁴⁹

Vita apostolica medförde att Gud kan mötas överallt och av alla, inte bara inom en kyrklig kontext, utan också genom världsliga erfarenheter. Den som vill följa Kristus kan leva mitt i världen utan att för den skull leva ett världsligt liv, enligt idén om att Kristus kan erfaras i vardagliga händelser. McGinn framhåller att "*God could be found in the secular realm and in the midst of everyday experience*".⁵⁰

Vita apostolica var varje kristens möjlighet till Kristi efterföljelse. Geels lyfter fram att den kristna mystikens djärvaste tolkning av efterföljelsemotivet är föreställningen att människosjälens ska dö med och i Kristus. Det innebär att dö från världen och leva ett fördolt liv med Kristus.⁵¹

2.2 Askas

Tarald Rasmussen, professor i kyrkohistoria, och Einar Thomassen, professor i religionsvetenskap, förklarar att det fysiska lidandet växte fram som det yttersta sättet att följa i Jesu fotspår under medeltiden. Det var den troendes önskan att komma nära och i någon mån dela hans lidande. Genom ett strängt asketiskt leverne kunde en människa imitera Jesu liv.⁵²

Som ett bland många exempel på en synnerligen hård askes lyfter Geels fram Heinrich Seuse, som tillhör Rhenlandsmystiken och var en av Mäster Eckharts främsta lärjungar. För att "köttet skulle underkasta sig anden", bar Seuse under många år tagelskjorta, en vass järnkedja runt midjan och underkläder med mässingsspik vända mot kroppen.⁵³

Geels slår fast att det i kyrkohistorien finns många exempel på överdrivna späkningar, en högst skadlig självtuktan. Genom hård fasta, vaka, isolering och sexuell avhållsamhet skulle

⁴⁸ McGinn 1994: 5.

⁴⁹ McGinn 1994: 5.

⁵⁰ McGinn 1994: 13.

⁵¹ Geels 2000: 252.

⁵² Rasmussen & Thomassen 2007: 168.

⁵³ Geels 2000: 211.

individerna förberedas för mystiska erfarenheter. Askesen inbegrep deprivationer, alltså förluster av olika slag. Det rör sig om näringsbrist och sömnbrist, men också om social deprivation genom total avskildhet. Målet var att kontrollera begären, att helt undertrycka sina fysiska och sociala behov för att uppnå den rena andliga kärleken som var fri från alla mänskliga begär.⁵⁴

2.3 Rhendahlmystiken

Christian Braw, docent i teologi, skriver om människans återvändande till Gud utifrån mystikern Johannes Taulers tankar. Det handlar enligt Braw om att människan återfinner sin idé i Gud, det vill säga Guds ursprungliga tanke med människan innan hon skapades. Denna avsikt är det innersta i hennes väsen. Det är det äkta och rena hos henne, där hon inte är styrd av den mänskliga egenviljan. Att återfinna denna idé är att övervinna sin jagiskhet och överlåta hela sitt liv i Guds händer.⁵⁵

Tauler är en av centralfigurerna i *Rhendahlmystiken* och en annan är Mäster Eckhart. Geels förklarar hur Mäster Eckhart beskriver Guds födelse i människans innersta själ. Det sker ett genombrott i människans andliga utveckling när jaget förintas och den gudomliga gnistan i själens djup (*Seelenfünkelein*) kan börja glöda.⁵⁶ Den lilla gnistan glöder egentligen hela tiden men utan att människan vet om det eftersom den är övertäckt med jord, det vill säga bindningar till världsliga ting. Människan måste därför tömma sig för att gräva fram gnistan så att den kommer i dagen.⁵⁷

Denna gudsgnista återfinns hos alla människor, hela tiden. McGinn menar att Mäster Eckhart gärna återkom till att Gud kan finnas var som helst, av vem som helst. Här möter vi den inre människans mystik som vänder sig till alla kristna. Det som krävs av människan är att lämna sig själv. Det handlar om att gå ut från sig själv och avskilja sig från alla ting, med löftet om att Guds utsägliga glädje väntar den människa som överger sig själv.⁵⁸

⁵⁴ Geels 2000: 241-243.

⁵⁵ Braw 1999: 85-86.

⁵⁶ Geels 2000: 190-192.

⁵⁷ Geels 2000: 203.

⁵⁸ McGinn 1994: 14.

2.4 Själens dunkla natt

Louth skriver om hur Johannes av Korset framställer själens dunkla natt som ett gudomligt ljus som renar och öppnar själen. Det är själens förberedelse för föreningen med Gud, där Guds ljus flödar in i själen som då renas från sina ofullkomligheter: ”*It is an inflow of divine light into the soul which purifies it and prepares it for union with God*”.⁵⁹ I den dunkla natten berövas människans intellekt på alla föreställningar och förutfattade meningar om Gud, hon måste bli tom för att Gudsföreningen ska kunna äga rum.⁶⁰

Johannes av Korset understryker att människan behöver bli passiv, förklarar Louth. I den dunkla natten har hon inga egna prestationer att bidra med. En bild som Johannes av Korset använder är den av Gud som den stora konstnären och människan som den som ska målas av. Om människan är aktiv och rör på sig blir det svårt för porträttmålaren, Gud, att göra sitt konstverk rättvisa. Människan behöver därför stilla sig och låta Gud utföra sitt verk i henne. Detta är en utmaning för människan som i själens dunkla natt behöver överlåta hela sitt liv i Guds händer.⁶¹

Geels konstaterar att själens dunkla natt berör temat *mors mystica*. Båda begreppen handlar om utvecklingen från död till liv. Den andliga natten är ett stort ljus som uppfattas som ett smärtfyllt mörker av människan, men som leder till det nya livet där själens alla begär är förvandlade. Det är en omvandling från jagets död till pånyttfödelse i Guds kärlek.⁶²

2.5 Unio mystica

Målet med jagets mystiska död är att nå fram till själens förening med Gud, *unio mystica*. *Vita apostolica*, askesen, Rhendalsmystiken och själens dunkla natt har Gudsföreningen som gemensamt slutmål. Den människa som genomlidit den mystiska döden blir född på nytt med Kristus och kan fortsätta Kristi frälsningsverk i världen, skriver Geels.⁶³ Människan går genom den ut ur sig själv och blir ett med Gud. Hennes egenvilja är förintad men människan är förvandlad till något mer. Hon har återvänt till det tillstånd där hon var innan hon skiljdes från

⁵⁹ Louth 2007: 179.

⁶⁰ Louth 2007: 179.

⁶¹ Louth 2007: 184.

⁶² Geels 2003: 125-126.

⁶³ Geels 2000: 251.

Gud.⁶⁴ För att *unio mystica* ska fullbordas behöver människan alltså gå ut ur sig själv och överge sitt jag.⁶⁵

Braw understryker att det gäller för människan att döda sitt jag och tömmas på sig själv, hela hennes personlighet i sin jagiska gestalt.⁶⁶ Själen måste komma till vila, då öppnas hon för Gudsforeningen.⁶⁷ För att uppnå denna forening har människan ingenting eget att komma med. Det är människans tomhet på sig själv och alla sinnesintryck som öppnar upp för *unio mystica*.⁶⁸

3 Jagets död i Stinissens skrifter

Utifrån de tre första forskningsfrågorna ska jag nu undersöka Stinissens material och hans förståelse av jagets död. Undersökningen är framförallt deskriptiv. En mer djuplodande analys av Stinissen följer i kapitel 4 där jag svarar på den fjärde forskningsfrågan, om hur Stinissen knyter an till moderna frågor om individen och jaget.

3.1 Hur beskriver Stinissen jagets död som en process i människans andliga liv?

I den mystiska traditionen är jagets död en daglig process i att döda sitt jag tills foreningen med Gud uppnåtts. Hos Stinissen återkommer denna tanke och jag kommer nedan att redogöra för tre centrala aspekter som kan belysa Stinissens förståelse av den mystiska döden:

3.1.1 Egots död

3.1.2 Guds avslöjande av egot

3.1.3 Askesens betydelse

3.1.1 Egots död

Människans ego är i grund och botten skyldig till allt ont som sker i världen, hävdar Stinissen.⁶⁹ När Stinissen skriver om jagets död använder han gärna termen egot, men också till exempel

⁶⁴ Geels 2000: 252-253.

⁶⁵ Geels 2000: 206.

⁶⁶ Braw 1999: 86.

⁶⁷ Braw 1999: 91.

⁶⁸ Braw 1999: 98.

⁶⁹ Stinissen 1994: 85.

det inbillade jaget, vårt falska jag, vårt skenjag, det gamla och den gamla människan. För Stinissen utgör dessa termer synonymer som hänger ihop med den mystiska dödens grundtanke: jaget behöver dö för att Gud ska leva i människan. ”Det finns ingen uppståndelse utan en föregående död. Det gamla måste dö för att det nya skall kunna växa fram”.⁷⁰

Stinissen talar om jagets död och understryker att det inte handlar om den ”den fysiska döden, utan det rädda, aggressiva, maktlystna jagets död”.⁷¹ Detta ligger i linje med hur den mystiska döden definieras i forskningen och som jag har redogjort för. Det handlar alltså om en mystik död där Stinissen betonar att det är det gamla i människan, egot, som dör. Som jag har visat tidigare är detta inte människans autentiska och djupaste jag, utan det i henne som gör motstånd mot Gud. Det är hennes ego som försvarar sig mot Gud för att inte dö.

”Gud är salighet för vårt djupaste jag, men för vårt ego, vårt ytliga jag, utgör han ett hot. Och det är vårt ego som först konfronteras med Gud och... dör av det”.⁷² Så beskriver Stinissen hur människans ego dör i mötet med Gud. Egots död är ett tema som ständigt återkommer i Stinissens böcker. Människans separation från Gud är egots överlevnad, men i en själ som genomlyses av Gud drivs egot på flykt: ”Egot kan aldrig se Gud som sin räddare. Tvärtom, Guds ankomst är egots undergång. Den får egot att upplösas och förflyktigas”.⁷³

3.1.2 Guds avslöjande av egot

Den mystiska döden innebär för Stinissen att Gud agerar som en aktiv part i människans själsliv. Egot måste dö för att föreningen med Gud ska kunna ske och den mystiska döden är en plågsam process som sker i direkt samverkan med Gud. Gud behöver avslöja egots motbjudande självupptagenhet. Människan måste genom Guds ljus bli medveten om sitt mörker och att hon är inkrökt i sig själv. Hon har levt med illusionen om att Gud inte behövs.⁷⁴ Hon är insnärjd i sin självupptagenhet och Gud vill väcka henne till liv.⁷⁵

Människan är egentligen är skapad god och är inte sig själv när hon väljer mörker, synd och självbedrägeri.⁷⁶ Guds avslöjande av människans falska jag är därför en plågsam, men

⁷⁰ Stinissen 1990: 20.

⁷¹ Stinissen 2007a: 86.

⁷² Stinissen 1990: 10.

⁷³ Stinissen 1990: 68.

⁷⁴ Stinissen 1990: 67.

⁷⁵ Stinissen 1994: 124.

⁷⁶ Stinissen 1994: 176.

nödvändig, del av den mystiska döden. Stinissen beskriver det som att Gud måste ”slå sönder ego-skalet” där den ursprungliga människan är fången. Illusionen måste sprängas, alla blockeringar måste upphävas, människan måste befrias från egots instängdhet.⁷⁷

Allt detta som Gud gör mot, eller med, människan skapar ångest hos henne, understryker Stinissen. Guds ljus uppenbarar för människan hur avskyvärt hon handlar när hon är i egots grepp och marken gungar under hennes fötter när hela det invanda livet hotas.⁷⁸ Det här är inget som görs en gång och sedan är det avklarat för all framtid. Tvärtom är hela jordelivet en skola i att dö bort från sitt gamla jag för att gå in i det sanna livet.⁷⁹

I Stinissens skildring av hur jagets död går till menar han alltså att Gud avslöjar människans skenjag. Det sker genom en direktkontakt med Gud och liknar på så vis hur jag har visat att Louth och McGinn beskriver den individualiserade religiositeten som växte fram under senmedeltiden. Människan står oftast ensam inför Gud i Stinissens skrifter. Med Guds hjälp kan hon låta ”den gamla människan svälta till döds”, vilket leder fram till min nästa rubrik om askesens betydelse.⁸⁰

3.1.3 Askesens betydelse

Geels, Louth och McGinn belyser den individualiserade dimensionen av mystik där Gud kan mötas var som helst och vem som helst kan föda fram Gud i sin själ. I samma anda skildrar Stinissen askes som den enskilde individens övning i att göra upp med sin självupptagenhet och närma sig Gud. Egot står i vägen för föreningen med Gud och behöver elimineras, understryker Stinissen:

Det avgörande hindret för föreningen med Gud som är kärlek är människans inrotade egoism. Egoism och kärlek står antipodiskt mot varandra. Därför skall man föra en outtröttlig kamp mot egoismen genom att gå den motsatta vägen.⁸¹

Hur för människan denna outtröttliga kamp? Jag har visat hur Gud vill avslöja och slå sönder människans ego, men vad kan människan själv göra? Vad är människans ansvar för jagets död?

⁷⁷ Stinissen 1990: 67.

⁷⁸ Stinissen 1990: 67.

⁷⁹ Stinissen 1994: 355.

⁸⁰ Stinissen 1994: 200.

⁸¹ Stinissen 1990: 117.

Till stor del måste människan bara förlita sig på Gud, men hon inbjuds också att delta i striden mot sitt gamla jag. Stinissen understryker att ”varje människa har sitt eget mått” och att kampen kan se olika ut från person till person, och från en dag till en annan.⁸² Han förordar ”en förnyad, tidsenlig askes” i form av en ”kontinuerlig självförnekelse” där människan övar sig i att lämna sitt ego för att vinna Gud.⁸³

Gud vill det som passar dig, uppmuntrar Stinissen, och ”det du mår bra av”. Med ”du” förklarar han att han syftar på hela människan, kropp, psyke och ande. Om Gud vill att människan ska göra något ger Gud henne också de erforderliga förutsättningarna. Askesen ska människan kunna utföra med glädje. Om fastandet ger huvudvärk och ett sämre utfört arbete är det inte Guds vilja att du ska fasta på det sättet, hävdar han.⁸⁴

Stinissen pålägger inte läsaren någon hård fasta utan uppmuntrar till att varken ”äta för mycket eller för lite”.⁸⁵ Den kontinuerliga självförnekelsen handlar istället om att överge ”gamla, ingrodda mentala strukturer”.⁸⁶ Det rör sig inte om umbäranden som ”övergår normala mänskliga uppoffringar”.⁸⁷ Stinissen väddar till ”sunt förnuft” och menar att ett offer kan vara att ”ge ett leende när man helst vill visa en sur uppsyn”.⁸⁸ Kärleken till Gud består inte heller bara i offer, utan också i djup, äkta glädje: ”Det är inte fel att vilja vara lycklig, glad. Gud har skapat oss för att göra oss lyckliga”.⁸⁹

Objektlös meditation är ett offer i form av självförglömmelse och självutgivelse, skriver Stinissen.⁹⁰ Andningen under meditationen kan vara ”ett oupphörligt döende och pånyttfödande”: varje utandning är att förlora sig i Gud, varje inandning är att uppstå i Gud.⁹¹ Det är ett sätt att bära sitt kors. Meditation blir ett radikalt försakande, det är att ständigt säga nej till tankarna. Det är att oupphörligt mista sitt liv.⁹²

⁸² Stinissen 1996: 95.

⁸³ Stinissen 1990: 122-123.

⁸⁴ Stinissen 1996: 95-96.

⁸⁵ Stinissen 1990: 123.

⁸⁶ Stinissen 1990: 123.

⁸⁷ Stinissen 1996: 63.

⁸⁸ Stinissen 1996: 63.

⁸⁹ Stinissen 1996: 65.

⁹⁰ Stinissen 2007a: 154.

⁹¹ Stinissen 2007a: 86.

⁹² Stinissen 2007a: 154-155.

Stinissen har studerat österländsk mystik, främst inom buddhismen, och när han skriver om meditation och andning kan vi ana att han är inspirerad av tanken på inre utblottelse för att nå fullhet. Tillsammans med den svenskkyrkliga prästen och professorn i religionsfilosofi Hans Hof, gav han ut en antologi med namnet *Meditation och mystik*. Här presenteras taoistisk och buddhistisk Zen-meditation tillsammans med en introduktion av bland andra de kristna mystikerna Teresa av Avila och Johannes av Korset. Något som är relevant för denna uppsats är när Stinissen skriver om den djupa, andliga andningen som befriar och tömmer människan: ”Utandningen är döden, inandningen är uppståndelsen”.⁹³ I samma kapitel konstaterar han tacksamt att den tiden är förbi i kyrkans historia, då att gissla och späka kroppen ”var den självklaraste sak i världen”.⁹⁴

Stinissen menar vidare att det finns ett sätt att handla som är ”jaglost”. Det handlar om att bli passiv, bekymmerslös och inte fly sitt ”inre kaos” genom aktiviteter. Man ska inte bekymra sig för resultatet, bara låna ut sig och sin kapacitet åt Gud, vara disponibel, användbar. Det är motsatsen till stress, hävdar Stinissen, som betyder att man vill göra saken själv istället för att överlåta den i Guds händer. Målet är därför att släppa taget om sig själv och sina ambitioner, att ”spänna av och ta det lugnt”.⁹⁵

Att leva i nuet är en naturlig form av askes för att försvaga sitt ego och dö bort från sig själv, argumenterar Stinissen.⁹⁶ På liknande vis är ett aktivt böneliv en självförsakelse som tränger tillbaka det gamla livet så att Jesus kan växa i människans väsen.⁹⁷ Han återkommer till korset som ett sätt bekämpa egot och leva i självutgivande kärlek. Att vara Guds avbild handlar inte om makt och succé, utan om att utblotta sig, avstå från all makt, tjäna och älska.⁹⁸ Kärlek är att dö bort från sig själv, att glömma sig själv, att vara beredd att offra sitt liv för någon.⁹⁹

Sammanfattningsvis kan sägas att Stinissen talar om askes och försakelse som en helig längtan att bli fri från sig själv. Det rör sig inte om ”extraordinära försakelser och botövningar” som göder högmodet, utan om små uppoffringar i det fördolda. Försakelsens ärende beskriver

⁹³ Stinissen 1972: 144-145.

⁹⁴ Stinissen 1972: 136.

⁹⁵ Stinissen 1996: 101-102.

⁹⁶ Stinissen 2007a: 97.

⁹⁷ Stinissen 2011: 19.

⁹⁸ Stinissen 2007b: 52; 137.

⁹⁹ Stinissen 2001: 88.

Stinissen i termer som har tydliga paralleller till den mystiska döden, det är att ”dö bort från dig själv för att Gud skall bli helt fri att leva och verka i dig”.¹⁰⁰

3.2 Vilken funktion har jagets död för människans andliga utveckling, enligt Stinissen?

Jag ska nu utforska vilken funktion jagets död spelar i människans andliga utveckling utifrån från följande rubriker:

3.2.1 Människans innersta rymmer en helgedom

3.2.2 Finna Gud och sig själv

3.2.3 Gudsföreningen – *unio mystica*

3.2.1 Människans innersta rymmer en helgedom

Vi har sett att inom Rhendahls mystiken beskriver Mäster Eckhart och Tauler den gudomliga gnistan i själens djup och Gud som det äkta inom människan. På samma sätt hävdar Stinissen: ”Det du innerst inne är, är gudomligt”.¹⁰¹

Att människan kan möta Gud i sitt inre återkommer Stinissen ofta till och det är av central vikt för att förstå hans syn på den mystiska döden. Om människans inre jag vore idel mörker, finns ju ingen anledning för henne att göra upp med sitt ytliga jag och söka sig inåt. Människan är inte gudomlig av natur, som Kristus, utan av nåd genom att Gud kan ”uppfylla dig med gudomlig kraft”.¹⁰² Människans andliga utveckling genom jagets död, handlar för Stinissen om att återvända till hennes djupaste inre, den heliga boning där hon är frisk, oskadad och förenad med Gud:¹⁰³ ”Det är djupt inom dig själv som du finner honom”.¹⁰⁴

Stinissen återknyter till ett bibelcitat av Paulus och tolkar det som att Kristus är själva livskällan: ”När Paulus skriver: ’Jag lever, fast inte längre jag själv, det är Kristus som lever i mig’ (Gal 2:20), betyder det att Kristus är själva livskällan i honom”.¹⁰⁵ Vid ett annat tillfälle spinner

¹⁰⁰ Stinissen 2010: 114-115.

¹⁰¹ Stinissen 1994: 20.

¹⁰² Stinissen 1994: 20.

¹⁰³ Stinissen 1994: 386.

¹⁰⁴ Stinissen 1994: 20.

¹⁰⁵ Stinissen 1990: 12.

Stinissen vidare på bilden av källan. Det porlar en källa på djupet och det räcker att ”gräva i vårt väsens jord, så att källan kommer i dagen och kan rinna obehindrat”.¹⁰⁶

I själens medelpunkt och centrum är människan ”Guds avbild”, och människans synd är att hon förnekar sin djupaste natur.¹⁰⁷ Stinissen skriver om den äkta personligheten och att människan borde gå genom livet med den inre övertygelsen: ”Jag är född av Gud”. Varje människa bär på detta gudomliga liv och Stinissen föreställer en ”helgedom inom oss, ett kapell där Kristus är närvarande”.¹⁰⁸

3.2.2 Finna Gud och sig själv

Stinissen understryker att människans ja till Gud, på samma gång är ett ja till sitt verkliga jag.¹⁰⁹ Att hitta Gud, förkunnar Stinissen, är att hitta sig själv.¹¹⁰

Stinissen beskriver en inre förvandling med målet att människan blir till ljus. Det handlar inte om att bli en ”självständig ljuskälla utan transparens för det ljus som Jesus är i oss”.¹¹¹ Det är en förvandling som handlar om att bli svag och tom. ”Den som är stark lämnar ingen plats åt Gud. Men när man förlorar allt eget, är bara Gud kvar”.¹¹² Den gamla och den nya människan tolererar inte varandra och den förstnämnda behöver dö om den sistnämnda ska ta plats i människan, förklarar Stinissen.¹¹³ Människans konstgjorda skenpersonlighet måste störta samman för att människan ska bli helt sig själv: ”Ditt djupaste jag är kärlek, gudomlig kärlek. Endast i denna kärlek är du dig själv”.¹¹⁴

Gálik, Gáliková Tolnaiová och Modrzejewski ser en koppling mellan jagets död och begreppet omvändelse. Även Stinissen skriver om omvändelsen som en möjlighet att ”börja på nytt”, och uppmanar till att ”leva i en permanent omvändelse”. Gud kan förvandla det förflutna och vill i varje ögonblick nyskapa människan.¹¹⁵ Att dö bort från sitt ego för att komma närmare Gud är att bli lite mer av sitt sanna jag.¹¹⁶ Ju mer en människa närmar sig Gud, desto mer framstår

¹⁰⁶ Stinissen 2007a: 37.

¹⁰⁷ Stinissen 2007a: 38-39.

¹⁰⁸ Stinissen 2007a: 36-37.

¹⁰⁹ Stinissen 2007b: 162.

¹¹⁰ Stinissen 1994: 20.

¹¹¹ Stinissen 2007a: 92.

¹¹² Stinissen 1990: 104.

¹¹³ Stinissen 2001: 97.

¹¹⁴ Stinissen 2007a: 46.

¹¹⁵ Stinissen 2010: 87.

¹¹⁶ Stinissen 2001: 94.

hennes unika personlighet, som en fiol som får en egen klang.¹¹⁷ Varje människa har sin egen oersättliga plats i Kristi kropp, varje lem har en egen uppgift. Stinissen understryker: ”Det är mycket viktigt att varje människa betraktar sig själv som absolut unik”.¹¹⁸

Stinissen för således ett resonemang om att föreningen med Gud hänger ihop med att människan finner sin sanna person: ”Ju mer människan förenas med Gud, desto mer blir hon person”.¹¹⁹ Att förenas med Gud i djupet av själen medför att själen integreras med sitt sanna jag: ”För en kristen mystiker är integration alltid en biprodukt av föreningen med Gud”.¹²⁰

3.2.3 Gudsforeningen – *unio mystica*

Vi såg tidigare hur Geels skriver om att den mystiska döden förintar människans egenvilja och förvandlar henne till något nytt. Det är människans tomhet på sig själv som möjliggör att hon kan uppfyllas av Gud, vilket både Geels och Braw belyser. I samma anda poängterar Stinissen att människan behöver dö för att ”ge rum åt Guds stora vara och hans stora handlande, så att det inte längre är jag som handlar, utan han som handlar i mig”.¹²¹

Stinissen påpekar att en döpt människa redan har dött när hon ”drunknar” i dopets vatten.¹²² Ägna inte den gamla människan något intresse mer, uppmanar Stinissen. ”Dra äntligen konsekvenserna av det som hände då du döptes. Ta den gamla människans död på allvar och gör inte som Don Quijote som kämpade mot väderkvarnar”.¹²³

Det gäller för människan att få ett rätt förhållande till allt hon gör. Stinissen tar människans arbetsliv som exempel. Hon behöver kunna ge sig hän i det hon utför, skriver han, utan att duka under av uppgifterna. Hon behöver hålla ett visst avstånd och inte låta arbetet vara hennes herre. Det kan leda till jäkt, spänning och överansträngning. Människan ska vara förmögen att avbryta det hon håller på med och inte bli en slav under arbete och världsligheter. Hon ska behärska tingen och inte tvärtom.¹²⁴ Hon accepterar att hon inte är fullkomlig och låter Guds vilja ske.¹²⁵

¹¹⁷ Stinissen 1996: 17.

¹¹⁸ Stinissen 2007a: 47.

¹¹⁹ Stinissen 2007a: 18.

¹²⁰ Stinissen 1990: 153-154.

¹²¹ Stinissen 2007a: 86.

¹²² Stinissen 1994: 23.

¹²³ Stinissen 2007a: 178-179.

¹²⁴ Stinissen 2011: 106.

¹²⁵ Stinissen 2008: 98.

Att vara kristen är att lämna det trånga, självgoda livet för att träda in i Kristi obegränsade liv, framhåller Stinissen.¹²⁶ I hjärtat kan människan återfinna det förlorade paradiset där hon levde i harmoni: ”I djupet av sitt hjärta återfinner människan paradiset där hon är försonad med Gud, med sig själv och med sina bröder”.¹²⁷

3.3 Vem och vad har inspirerat Stinissens förståelse av jagets död?

Under följande rubriker kommer jag att redogöra för Stinissens främsta inspirationskällor i hans framställning av jagets död:

3.3.1 Johannes av Korset

3.3.2 Själens dunkla natt

3.3.3 Övriga mystiker som inspirerat Stinissen

3.3.1 Johannes av Korset

Stinissen återkommer gärna till tidigare generationers karmeliter. Han citerar bland andra Teresa av Avila, Thérèse av Lisieux och Elisabeth av treenigheten, till exempel när den sistnämnda talar om att själen bara behöver överlämna sig åt Guds kärleks eld, så blir ”den mystiska döden oändligt enkel och ljuvlig”.¹²⁸

Vid sidan av dessa karmelitsystrar återkommer Stinissen särskilt till karmelitbrodern Johannes av Korset. Jag kan se två anledningar till att just Johannes av Korset framträder flitigt i Stinissens material. För det första för att Stinissen, som tidigare forskning visat, är något av en modern uttolkare av Johannes av Korsets skrifter. För det andra för att Johannes av Korsets begrepp själen dunkla natt har tydliga samstämmigheter med det av Stinissen omhuldade temat jagets död.

Det finns i själen något hemlighetsfullt, en djup kärna, en högre del, skriver Stinissen. Det är denna allra djupaste väsensgrund som Johannes av Korset beskriver som ”den oändligt djupa medelpunkten i själen substans”.¹²⁹ Den människa som förenas med medelpunkten, Gud, blir

¹²⁶ Stinissen 1994: 353.

¹²⁷ Stinissen 2007a: 126.

¹²⁸ Stinissen 1990: 57.

¹²⁹ Stinissen 2007a: 72.

som död för allting. Stinissen följer Johannes av Korsets resonemang om att människan kan förvandlas i kärleken och bli frigjord från allt, också sig själv.¹³⁰ Själen kan bara uppfyllas och förvandlas av Gud när människan är fullständigt maktlös.¹³¹

Stinissen förklarar att Johannes av Korset talar om förståndet, minnets och viljans frigörelse, för att människan ska förenas med Gud. Människan måste mista sitt liv för att finna det, förlora sitt skenjag för att förenas med Gud.¹³² Utifrån Johannes av Korsets idé om att det inte kan finnas något tomrum i naturen, argumenterar Stinissen för att människan fylls av Gud när hon tömmer sig.¹³³

3.3.2 Själens dunkla natt

Det är för denna uppsats av värde att belysa sambandet mellan den mystiska döden och själens dunkla natt, som redan nämnde Johannes av Korset har skrivit om. Det ska visa sig att Stinissen sätter likhetstecken mellan dessa två begrepp. Som vi har sett tidigare beskriver Louth själens dunkla natt som en nödvändig förberedelse för föreningen med Gud. Ett liknande resonemang kan skönjas hos Stinissen, vilket jag nu ska redogöra för.

”Allt du har byggt upp rivs ner, för att ge plats för Gud själv. Här mister du *ditt* liv för att vinna *Guds* liv”, skriver Stinissen om själens dunkla natt.¹³⁴ Han påpekar att Johannes av Korset är ”ytterst kategorisk” som understryker att Gud inte kan födas i en själ förrän den gamla människan är död.¹³⁵ Guds eld i natten är en slags skärseld som inträffar redan i detta liv. Stinissen beskriver det som en kärlekens eld som bränner bort allt som stod i strid med den: ”Det som kallas ’döden’ är då inget annat än den omedelbara övergången från jorden till himlen”.¹³⁶

Stinissen argumenterar för att enda vägen till att finna sig själv, är att släppa taget om sig själv och förneka den gamla människans önsknings. Han refererar till Johannes av Korsets böcker: ”Det finns ingen mystik utan askes, ingen ’Andlig sång’ utan ’Bestigningen av Karmel’”.¹³⁷

¹³⁰ Stinissen 1990: 134.

¹³¹ Stinissen 1994: 365.

¹³² Stinissen 2007b: 141.

¹³³ Stinissen 2007b: 174.

¹³⁴ Stinissen 1990: 16.

¹³⁵ Stinissen 1990: 20.

¹³⁶ Stinissen 1990: 27.

¹³⁷ Stinissen 2001: 92.

Själens dunkla natt kan lösgöra människan från de njutningar som innebär en tillfredsställelse i stunden men lämnar en känsla av tomrum efter sig.¹³⁸

Den dunkla natten är att komma närmare den som kan fylla tomrummet, Gud, vilket innebär egots död. Johannes av Korset talar om kärleksfull uppmärksamhet och Stinissen menar att det också kan gälla för hur jag ser på min medmänniska. Ju mindre fylld jag är av mig själv och mina behov, desto renare kan jag betrakta min medmänniska med kärleksfulla ögon som inte kräver något:

Ju mindre jag är fylld av mig själv, desto renare blir mitt seende av den andre och desto lättare får den andre att vara sig själv. Denna kärleksfulla uppmärksamhet förstörs varje gång jag griper efter en hållhake och söker egen säkerhet.¹³⁹

Den dunkla natten är den avgörande krisen när en människa slutar försvara sig mot Gud och kapitulerar.¹⁴⁰ Även om den dunkla nattens frukt är föreningen med Gud, innebär alltså natten en svår kamp. Själens dunkla natt är, liksom den mystiska döden, en vandring mot Gud som människans innersta väsen både längtar efter och fruktar. Stinissen skriver: ”Man måste gå genom nätter som innebär en smärtsam väntetid och mycket lidande. Innan man kommer till hjärtats djup där ljuset bor, måste man tränga igenom mycket mörker och synd”.¹⁴¹

I natten bränner kärlekens eld bort allt som stod i strid med den. ”Du erfar hur du blir krossad och hur det gamla livet slås i spillror”.¹⁴² Själen omvandlas av den förbrännande elden och ”det gör fruktansvärt ont” – natten är en ”lång, utdragen dödskamp”, förklarar Stinissen.¹⁴³ Men det är alltså inte människans sanna jag som måste dö, utan det falska, inbillade jaget.¹⁴⁴

3.3.3 Övriga mystiker som inspirerat Stinissen

I Stinissens material förekommer mängder av hänvisningar till mystiker ur olika sammanhang. Det ger kraft åt Stinissens ord om att söka och finna Gud inom sig, när han kan luta sig emot tidigare mystiker som Mäster Eckhart, Teresa av Avila och Johannes av Korset: ”De flesta

¹³⁸ Stinissen 2011: 45.

¹³⁹ Stinissen 2008: 118.

¹⁴⁰ Stinissen 1990: 42.

¹⁴¹ Stinissen 2007a: 138.

¹⁴² Stinissen 1990: 27.

¹⁴³ Stinissen 1990: 21.

¹⁴⁴ Stinissen 1990: 40.

mystiker har uteslutande på grund av egen erfarenhet kommit fram till upptäckten av denna allra djupaste väsensgrund”.¹⁴⁵

Det finns två mystiker utanför den karmelitiska traditionen vars texter Stinissen gärna återkommer till när de tydligt inspirerar hans eget synsätt: Mäster Eckhart och Hjalmar Ekström. Stinissen framhäver hur den förstnämnde talar om *Seelenfünkelein*, själsgnistan i människans djup.¹⁴⁶ Människan är ofta omedveten om den källa, den gudsgnista, som gömmer sig i hennes inre. Hon behöver förinta det i henne som står i vägen för den gnistan, och söka sig inåt för att där finna Guds avbild i sig själv, uppmuntrar Stinissen. Det handlar, som jag har visat tidigare, om att börja ”gräva i vårt väsens jord” för att källan ska komma i dagen och flöda fritt.¹⁴⁷ Här kan jag se en tydlig anspelning till Mäster Eckhart som skriver om att gnistan är övertäckt med jord.

Att Stinissen refererar till Mäster Eckhart är kanske inte så förvånande, då denne är en relativt välkänd, katolsk mystiker i vår tid och som alltså inspirerat Stinissens synsätt. Men vid sidan av katolska mystiker finns det en luthersk mystiker som Stinissen ofta återvänder till: Hjalmar Ekström. Hur kommer det sig att lutheranen Ekström plockas upp av katoliken Stinissen? Stinissen själv påpekar, som jag strax ska visa, att han hänvisar till Ekström av den enkla anledningen att ”vi befinner oss i Sverige”. Det handlar förmodligen också om att Ekström berör två teman som är centrala hos Stinissen: själens dunkla natt och den mystiska döden.

I boken *Natten är mitt ljus* beskriver Stinissen sin syn på den mystiska döden. Han gör det med hjälp av Ekström som enligt Stinissen ”sjunger i alla möjliga tonarter att människan måste dö bort från sitt eget för att Gud skall vara allt i henne”.¹⁴⁸ Stinissen knyter an till Ekström som använder bilden av Gud som krukmakaren och människan som lera. Människan måste bli stilla i Guds händer, som leran i krukmakarens. När kärlet står färdigt är det ”dött i sitt gamla tillstånd och levande i ett nytt, och då är allt motstånd slut.”¹⁴⁹ Stinissen citerar Ekström:

¹⁴⁵ Stinissen 2007a: 72.

¹⁴⁶ Stinissen 2007a: 72.

¹⁴⁷ Stinissen 2007a: 37.

¹⁴⁸ Stinissen 1990: 103.

¹⁴⁹ Stinissen 1990: 112.

Den mystiska döden är att människan blir vänd såsom ett kärl, så att allt som är i henne, både ont och gott, både stort och smått, både renhet och orenhet blir uttömt. I detta tomma tillstånd blir hon ett kärl till Guds ära.¹⁵⁰

I följande citat där Stinissen skriver om Ekström blir det uppenbart att Stinissen sätter likhetstecken mellan själens dunkla natt och den mystiska döden:

Eftersom vi befinner oss i Sverige, hänvisar jag gärna till Hjalmar Ekström. Det förefaller mig att hans grundtema, ja hans karism, just är den dunkla natten. Han kallar den visserligen inte så. Han talar om utblottelsen eller den mystiska döden, men verkligheten är densamma.¹⁵¹

Stinissen återger hur Ekström skriver att det handlar för människan om att bli till intet, så att Jesus Kristus kan bli allt i människan.¹⁵² Den totala utblottelsen röjer människans falska personlighet som står i vägen för den sanna: ”Lyssna än en gång till Hjalmar Ekström: ’Förut har hon icke känt sitt sanna jag utan varit såsom en som tappat bort sin personlighet och gått omkring och sökt efter den’”.¹⁵³

4 Analys: Stinissen som utläggare av den mystiska traditionen

Utifrån svaren på de tre första forskningsfrågorna ska jag nu analysera Stinissen som en modern utläggare av den mystiska traditionen genom att svara på den fjärde forskningsfrågan: Hur knyter Stinissen an till moderna föreställningar om individen och jaget?

Analysen delas in under följande rubriker:

- 4.1 En individualistisk människosyn
- 4.2 Nytt språk och ny askes
- 4.3 Ett ekumeniskt perspektiv

¹⁵⁰ Stinissen 1990: 103.

¹⁵¹ Stinissen 1990: 103.

¹⁵² Stinissen 1990: 104.

¹⁵³ Stinissen 1990:105.

I analysen återkommer en del meningar av Stinissen som redan citerats i kapitel 3, varför de inte har fotnoter i detta kapitel.

4.1 En individualistisk människosyn

Louth och McGinn redogör för ett individualistiskt tema inom mystik och *vita apostolica* redan från medeltiden. En lekman kan få direktkontakt med Gud i djupet av sin själ och behöver inga mellanhänder. I samma individualistiska anda är läsaren av Stinissens böcker inte beroende av att stå i en särskild tradition eller vara del av ett visst samfund. Materialet visar att det handlar om människans egen andliga utveckling. Människan är fri och kapabel att forma sitt liv, bara hon för ”en outtröttlig kamp mot egoismen”, som Stinissen uttrycker det.

Utifrån Taylors teori om individualism, pekar Halldorf på att en aspekt av individualismen är att sanningen internaliseras. I en avmystifierad värld där tillvaron inte längre betraktas som uppfylld av gudomlig närvaro blir sanningen subjektiv snarare än objektiv.¹⁵⁴ Halldorf skriver att människan tidigare sökte sanningen i det kosmos som omgav henne, men att den moderna människan uppfattar att sanningen finns inom henne. Eftersom sanningen återfinns inom henne är det viktiga att vara ”sann mot sig själv”.¹⁵⁵ För ett sekulärt autenticitetsideal handlar det om att bejaka sitt eget jag, medan det för ett kristet ideal snarare kan handla om att komma i kontakt med Gud inom sig.¹⁵⁶

Här finns tydliga kopplingar till Stinissen som utvecklar idén om att sanningen finns inom människan. I hennes innersta finns det gudomliga närvarande. Det finns en helgedom inom människan, ett kapell där Kristus kan mötas. Han betonar att människan har en unik personlighet, något som kan förmodas klinga väl i vår individualistiska tid och slår fast: ”Det är mycket viktigt att varje människa betraktar sig själv som absolut unik”.

Vidare sätter Stinissen likhetstecken mellan att hitta sitt sanna jag och att förenas med Gud i själens djup. Ett ja till Gud är ett ja till människans äkta jag. Att återvända till Gud är att återvända till sitt innersta: ”Ju mer människan förenas med Gud, desto mer blir hon person”. En effekt av egots död är att människan kan bejaka sin unika ”klang”. Egot står inte bara i vägen för Gud, det står också i vägen för människans autentiska personlighet.

¹⁵⁴ Halldorf 2012: 219; 223.

¹⁵⁵ Halldorf 2012: 86.

¹⁵⁶ Halldorf 2012: 219-220.

Den moderna människan kan sägas vara fri, men hon är på samma gång vilsen. Halldorf lyfter fram att det finns ett samband mellan modernitet och tvivel, ”och att tvivlet åtföljs av en längtan efter kunskap och inre visshet som är absolut”.¹⁵⁷ Kombinationen av att förlora traditionella meningsstrukturer och möjligheten att välja fritt, skapar hos individen både myndighet och ångest. Halldorf lyfter fram att den post-reformatoriska mystiken, däribland karmeliterna Teresa av Avila och Johannes av Korset, tog sin utgångspunkt i detta vilsna jag.¹⁵⁸

Erfarenheten av att söka och finna Gud inom sig blir mystikerns stabila punkt när allt annat skakar. Människan är fri men vilsen, varken institutioner eller sakrament kan bidra till hennes trygghet: människan står ensam inför Gud. Den personliga andliga upplevelsen är därför av stort värde för den enskilde individen, en anknytning till något absolut som uppbringar inre stabilitet och frid.¹⁵⁹

Även Stinissen tar sin utgångspunkt i människans vilsna jag. Hon är fast i ett ytligt ”skenjag”. Inom människan finns dock något absolut som kan skänka henne trygghet och stabilitet. Stinissen tröstar läsaren: ”I djupet av sitt hjärta återfinner människan paradiset där hon är försonad med Gud, med sig själv och med sina bröder”. Människan är fri att söka och finna såväl sitt äkta jag som Gud inom sig. Hon är kapabel att i en osäker värld nå fram till sin inre helgedom, den stabila punkten i hennes innersta - ”den oändligt djupa medelpunkten i själens substans”.

Sammantaget menar jag att Stinissen å ena sidan är en del av den mystiska tradition som alltsedan medeltiden betonat den enskilde individens andlighet. Å andra sidan är han modern, eftersom individualismen är ett av modernitetens främsta kännetecken. Det är inte förvånande att Stinissen lyckas kombinera dessa två rörelser. Som jag har visat tidigare har medeltidens mystik och modern individualism påtagliga samstämmigheter: Den troende behöver inga mellanhänder för att nå fram till Gud, sanningen finns inom henne och hon är fri att forma sitt liv och leva ett fromt liv på egen hand.

Det som däremot är anmärkningsvärt är hur Stinissen förenar den moderna individualismen med den teocentriska individualismen även när dessa skiljer sig åt. Den förstnämnda vänder sig till det naturliga jaget inom människan och den senare till Gud i människans inre. Stinissen

¹⁵⁷ Halldorf 2012: 221.

¹⁵⁸ Halldorf 2012: 221-222.

¹⁵⁹ Halldorf 2012: 222-223.

raderar denna åtskillnad och gör en poäng av att den människa som finner Gud i sitt inre, också finner sitt naturliga jag. Det blir då på samma gång en teocentrisk och antropocentrisk individualism.

Stinissen är uppenbart präglad av moderniteten fast med en religiös ingång. Han representerar det som Halldorf kallar ett slags modernitet. Enligt Taylor är moderniteten inte statisk utan flexibel,¹⁶⁰ och Stinissen formar den genom att bidra till ett synsätt där det antropocentriska och teocentriska inte längre står i motsatsförhållande till varandra. På så vis blir Stinissen inte bara påverkad, utan bidrar också till att påverka moderniteten.

4.2 Nytt språk och ny askes

Doktoranden i tvärvetenskapliga bibel- och språkstudier Renata Łukiewicz-Kostro och mastersstudenten i naturvetenskap Kamil Zieliński, har skrivit en artikel om Johannes av Korset och diagnosen depression. Artikelförfattarna vill visa hur Själens dunkla natt och modern psykologi kan ha gemensamma beröringspunkter.¹⁶¹

Även Stinissen rör sig i fältet där mystik och psykologi möts. Han återkommer regelbundet till den mystiska döden men använder ofta ett språk som ljuder av en klang som kan härledas till psykologin. Termer som egot, det inbillade jaget och skenjaget klär den mystiska döden i en ny språkdräkt.

Jag anser att det är tydligt hur Stinissen skriver för nutida läsare som kan ha viss kännedom om psykologiska begrepp, men som i sekulariseringens tidevarv har förlorat det kristna språket. Han talar han om ”det rädda, aggressiva, maktlystna jagets död” och om att bjuda på ett leende när man egentligen är surmulen. En genomläsning av Stinissens material ger vid handen att Stinissen använder ett språk som en samtida läsare kan ta till sig.

Stinissen talar om ”att leva i nuet” för att dö bort från sig själv och om ”gamla, ingrodda mentala strukturer”, där det också hade varit möjligt att använda begrepp som ”synd” eller ”arvsynd”. I materialet framträder hans psykologiserande språk allra tydligast i boken *Andens terapi*, där redan titeln anspelar på psykologi och psykoterapi. Det är en bok för andliga vägledare, där Stinissen varvar råd från den kristna själavårdstraditionen med psykologiska begrepp som

¹⁶⁰ Halldorf 2012: 238.

¹⁶¹ Łukiewicz-Kostro & Zieliński 2023: 122-123.

överföring och motöverföring och refererar till läkaren och psykoanalysens grundare Sigmund Freud.¹⁶²

Stinissen konstaterar att ”man inte helt kan skilja det psykiska från det andliga. Dessa två dimensioner genomtränger varandra”.¹⁶³ För att ”läka psykiska sår” ger Stinissen råd som avspänning, att leva i nuet, öva sig medveten närvaro, undvika stress, ha kontakt med naturen, akta sig för utbrändhet, leva med positiva tankar och att odla vänskap.¹⁶⁴ Råden är som hämtade ur en bok om kognitiv beteendeterapi.¹⁶⁵

Dessa råd kan ingå i vad Stinissen kallar för ”en förnyad, tidsenlig askes”. Ur ett ekumeniskt perspektiv kan man argumentera för att Stinissen närmar sig en syn på askes som fungerar i en luthersk kontext. Professorn i tyska och teologie hedersdoktorn Birgit Stolt förklarar att Martin Luther invände mot ”självpåtagna” gärningar som att ”krypa på knä uppför den heliga trappan i Rom”.¹⁶⁶ Stolt konstaterar: ”Gud kräver inget omänskligt slavarbete enligt Luther”.¹⁶⁷

När Stinissen behandlar ämnet askes rör det sig inte heller om fysiskt påfrestande gärningar. Stinissen återkommer gärna till meditation som en god övning i att dö bort från sig själv. Det samtida uttrycket ”att leva i nuet”, får en asketisk innebörd. Det är att försvaga sitt ego och välja att försöka bli fri från sig själv. Stinissen sammanfattar sin syn på askes med att människan ska kunna utföra den med glädje, eftersom Gud vill ”det du mår bra av”.

Den tidsenliga askes som Stinissen förespråkar är ett bemyndigande av den enskilda individen som kapabel att på egen hand leva ett djupt andligt liv. Det går således, menar jag, att hävda att Stinissen följer den strömning som har sin begynnelse i medeltidens alltmer individualistiska mystik. Samtidigt gör alltså Stinissen en tydlig brytning med tidigare fromhetstraditioners hårda askes. Han presenterar en ny och tidsenlig askes. Medveten närvaro, leva med positiva tankar och att bjuda på ett leende, skiljer sig avsevärt från medeltidens grymma späkningar av den egna kroppen. Som en modern mystiker lyfter han fram praktiker och talar med ett språk som en nutida läsare kan ta till sig.

¹⁶² Stinissen 1996: 37.

¹⁶³ Stinissen 1996: 83.

¹⁶⁴ Stinissen 1996: 84.

¹⁶⁵ Se t.ex. Kåver 2016: 144-157.

¹⁶⁶ Stolt 2004: 41-42.

¹⁶⁷ Stolt 2004: 41.

4.3 Ett ekumeniskt perspektiv

Utanför den katolska kyrkans gränser har det vuxit fram ett intresse för 1500-tals-mystikern Ignatius av Loyolas Andliga övningar. I bland annat Svenska kyrkan finns ett organiserat nätverk för att sprida övningarna. Denna popularitet väcker frågor och skapar pastorala utmaningar. Det visar jesuitpatern Fredrik Heiding i en pastoralteologisk avhandling, som senare kom ut som bok med titeln *Ignatian Spirituality at Ecclesial Frontiers*.¹⁶⁸

I en artikel i den katolska tidskriften *Signum* skriver Heiding att ett ekumeniskt klimat skapar nya tolkningar av ignatiansk spiritualitet. Han ser ett seriöst intresse hos kristna att vilja lära sig av varandra över samfundsgränserna men menar att det riskerar att ske på bekostnad av den katolska tradition ur vilken övningarna springer:

Samtidigt finns det på sina håll en tendens att skapa ett ekumeniskt utrymme för ignatianska övningar genom att först mer eller mindre subtilt åsidosätta den katolska kyrkan, trots att denna var plattformen för Ignatius. I den retorik som styr somlig populär ignatiansk litteratur får man ibland intrycket att det gäller att söka och finna Gud i alla ting – utom i den katolska kyrkan!¹⁶⁹

Någon liknande debatt som den om ignatiansk andlighet utanför katolska kyrkan har jag inte kunnat finna rörande Stinissen. Det kan bero på att Stinissen själv är karmelit. Han skriver från ett inifrånperspektiv och äger det karmelitiska perspektivet.

Samtidigt går det att argumentera för att Stinissen själv anlägger ett ekumeniskt förhållningssätt. Jag har redan nämnt att Stinissen närmar sig en syn på askes som går att förena med en luthersk hållning. Han har också ett perspektiv på meditation som har många likheter med österländsk mystik och buddhism. Många av Stinissens böcker är utgivna på frikyrkligt förlag och hans läsekrets sträcker sig utanför den katolska kyrkan. Han förutsätter inte en läsare som är del av den katolska kyrkan eller tar del av specifikt katolska praktiker.

Den typ av ekumenik som Stinissen skulle kunna sägas företräda är *spiritual ecumenism*, som kan anses vara den ekumeniska rörelsens själ.¹⁷⁰ Ur *spiritual ecumenism* föddes den receptiva ekumeniken och idén om att kristna inte ska pådyvla sina egna trosuppfattningar och praktiker

¹⁶⁸ Fahlgren 2013.

¹⁶⁹ Heiding 2008.

¹⁷⁰ Gehlin 2024: 11.

till andra samfund. Teologilektorn Sara Gehlin belyser detta genom teologiprofessorn Sarah Coakley som drar en parallell till kristen kontemplation som kräver ett avsägande av kontroll och dominans till förmån för ett öppet förhållningssätt: "*It does not mean imposing one's certainties on others, but rather promoting the common good beyond boundaries of ecclesiastical interests*".¹⁷¹

Detta stämmer väl överens med Stinissen som verkar söka gemensamma nämnare som kristna ur olika samfund kan omfatta, istället för att främja en strikt katolsk hållning. Han återkommer, liksom Coakley ovan, till bland annat just kontemplation och meditation. Det är ett passande exempel på en praktik som återfinns i såväl skilda religiösa sammanhang som i en profan kontext.

Halldorf skriver att "i den evangelikala rörelsens omvändelseförkunnelse knyts frälsningen till en personlig erfarenhet och ett eget val, och inte som i en sakramental dopsyn till en gemensam, kyrkligt strukturerad rit".¹⁷² Det är en effekt av den individualiserade religionen, och något liknande skulle kunna uttryckas om Stinissen. Han talar genomgående om "människan" eller "jaget" i det utvalda materialet. Det blir tydligt att han har ett individualistiskt perspektiv som inte tar hänsyn till samfundstillhörighet. Han skriver om och för den enskilde individen. Hon är kapabel att fatta ett beslut att söka sig närmare Gud och att på egen hand göra personliga, andliga erfarenheter. Som den här analysen visar finns det en rad paralleller mellan Stinissens mystiska undervisning och protestantisk väckelsekristendom.

Stinissen beskriver en djup religiositet utanför kyrkans liturgi och sakrament, något som påminner om Louths och Geels definitioner för en mystik erfarenhet: den står öppen för alla, även i en vardaglig, profan kontext. Denna idé har tydliga paralleller till *vita apostolica* som McGinn redogör för. Ett liv i Kristi efterföljelse är inte begränsat till kyrkans religiösa elit. McGinn skriver att Gud kan mötas överallt och av alla, mitt i vardagen. Det här är också Stinissens utgångspunkt, när han tydligt vänder sig till människor i allmänhet, oavsett kopplingar till någon eller ingen religiös tradition.

¹⁷¹ Gehlin 2024: 10.

¹⁷² Halldorf 2012: 86.

Stinissen går utanför sin katolska kontext på flera sätt. Han talar om människan som ”inkrökt i sig själv”, vilket för tankarna till Martin Luthers beskrivning av synd – *incurvatus in se*. Traditionellt katolska praktiker som bikt får en undanskymd plats i materialet. Desto större utrymme ges åt mer allmänna kristna och religiösa övningar. Stinissen skriver till exempel om en tidsenlig askes som kan genomföras av den enskilde individen utanför kyrkans hägn, såsom meditation, bön eller bara genom att ge någon ett leende.

4.4 Resultat: Stinissen som en modern mystiker

Fröet till en alltmer individfokuserad religiositet som såddes under medeltiden, bevattnas av den moderna individualismen och slår hos Stinissen ut i full blom. Jag menar att svaret på varför Stinissen är populär i vår tid ligger i hans förmåga att kombinera medeltida mystik med modern individualism. Han träffar de punkter där de är överens med varandra: Den enskilde individen behöver inga mellanhänder för att nå Gud, sanningen finns inom henne och inte i yttre strukturer.

När teocentrisk och antropocentrisk individualism står i motsatsförhållande, visar Stinissen på en medelväg. Han formar en slags modernitet där den enskilde individen uppmuntras att finna både sitt äkta jag och Gud inom sig. Stinissen gör på så vis den mystiska döden aptitlig för en modern läsare. Det handlar inte om att förneka sitt jag, bara om att förneka sitt *falska* jag för att vinna det äkta och gudomliga i själens djup. Det blir därför en variant på Taylors *human flourishing*, där Stinissen lägger betoningen på att det är det *sanna* jaget som ska gödas och det falska dödas.

Där den medeltida fromhetstraditionen skaver för en modern läsare när det kommer till att besegra ”köttets laster”, slipar Stinissen inte bara bort alla vassa kanter. Mer än så, Stinissen introducerar en ”förnyad, tidsenlig askes” som är mjuk och snäll och rimmar väl med modern terapi som att umgås med positiva tankar, öva sig medveten närvaro och odla vänskap.

Stinissen framstår som en modern mystiker som vänder sig till en modern läsekrets oavsett samfundstillhörighet och religiös erfarenhet. Yttre former och strukturer har skalats ner. Kvar står en ensam individ, fri men vilsen. Stinissen räcker henne löftet om att allt hon söker, såväl hennes sanna jag som Gud, döljer sig bakom hennes ytliga ego.

4.5 Förslag på vidare forskning

Denna uppsats har möjliggjort att studera temat om jagets död i Stinissens skrifter och analysera honom som en modern mystiker. Under denna rubrik skulle jag vilja komma med ett förslag på vidare forskning.

Kan Rosas resonansteori bidra till att kasta ljus över Stinissens undervisning om den mystiska döden? Rosa skriver att ”kärnan i den judisk-kristna gudsföreställningen” i högsta grad kan förstås som resonansteoretisk.¹⁷³ Även om Gud i en mening är otillgänglig, framställs förhållandet mellan Gud och människa av ömsesidig nåbarhet och relatering, menar Rosa. Gud kan tala till människan och människan kan nå Gud genom bönen, men ingen kan förfoga över den andra. Denna spänning mellan nåbarhet och oförfogbarhet är central för resonansteorin. Det vi kan förfoga över eller köpa för pengar blir stumt och intetsägande. Resonans uppstår i det öppna, när i detta exempel Gud och människa kan relatera till varandra men där båda parter äger en frihet i att svara eller inte.¹⁷⁴

I en resonansrelation blir människan ”invändigt nådd” och berörs eller förvandlas av påverkan utifrån.¹⁷⁵ Den påverkan skulle kunna vara Guds upplevda tilltal eller ingripande i ens liv. Resonans är, likt nåd, något som inte kan förtjänas eller framtvingas, förklarar Rosa. Det har karaktären av en gåva, och det mottagande subjektet kan bara bidra genom att vara tillgänglig och mottaglig för den. Uppkomsten och resultatet av en resonansrelation går inte att förutse eller kontrollera.¹⁷⁶

Utifrån denna teori menar Rosa att Bibeln möjliggör för en resonansrelation mellan Gud och människa. Bibelns böcker inrymmer människors böner, väntan, gråt, klagan och hopp på svar från en högre makt som förhoppningsvis går att nå, men som inte går att förfoga över. Bibeln rymmer också ett löfte om att det finns en Gud som lyssnar, som själv har varit människa och lidit på korset och som därför kan förstå och svara an på människors längtan.¹⁷⁷

Det är värt att nämna att Rosa talar om synd som motsatsen till resonans. Han citerar Luther om att en människa i synd är inkrökt i sig själv och tror sig vara sig själv tillräcklig. Det är en

¹⁷³ Rosa 2020: 79.

¹⁷⁴ Rosa 2020: 78-79.

¹⁷⁵ Rosa 2020: 45.

¹⁷⁶ Rosa 2020: 79-80.

¹⁷⁷ Rosa 2019: 261.

människa som stänger in sig i sig själv, oförmögen att vilja öppna upp sig för någon annan eller för Gud. Rosa beskriver följaktligen synd som ett resonanslöst tillstånd där människan är avskuren och tillsluten för yttre tilltal. Men religionens löfte, hävdar Rosa, är att det finns en Gud som hela tiden vill komma i kontakt och tala till människan, även när människan själv är döv för Guds röst i sitt liv.¹⁷⁸

I Rosas resonansteori ser jag tydliga paralleller till förståelsen av den mystiska döden. Varken människan eller Gud kan förfoga över varandra, däremot kan de nå varandra. Gud kan slå an en sträng i människans inre, sätta hennes själ i rörelse, föda en vilja till förvandling. Människan blir invändigt nådd, som Rosa uttrycker det. Det som krävs av människan för en fungerande resonansrelation är att göra sig öppen och mottaglig för Guds tilltal, och här kan vi se likheter med hur Stinissen talar om till exempel meditationens öppenhet.

Det som står i vägen för resonans är människans inkrökthet i sig själv. Rosas definition av synd överensstämmer med Stinissens beskrivning av det egocentriska skenjaget. Egot måste dö, det står i vägen för resonans, skulle kanske Rosa kunna uttrycka det. Egot måste dö, för att hon ska kunna förvandlas av Gud, som Stinissen skulle kunna uttrycka detsamma. Kanske skulle också konsekvenserna av det Rosa kallar ett rasande stillestånd och ”ett aggressivt förhållande till världen”,¹⁷⁹ kunna lindras av Stinissens moderna askes, att spänna av och ta det lugnt.

Detta utgör naturligtvis bara ett kort sammandrag av paralleller mellan den mystiska döden och resonansteorin, och det vore intressant att gräva djupare i detta ämne.

5. Sammanfattning och slutsatser

I denna uppsats har Wilfrid Stinissen studerats som en modern mystiker utifrån hans förståelse av jagets död. Problemställningen löd: Framstår Stinissen som en modern mystiker, och i så fall hur? Med närläsning som metod har följande forskningsfrågor ställts till ett material bestående av nio verk i Stinissens författarskap:

1. Hur beskriver Stinissen jagets död som en process i människans andliga liv?

¹⁷⁸ Rosa 2019: 265.

¹⁷⁹ Rosa 2020: 15-16.

2. Vilken funktion har jagets död för människans andliga utveckling, enligt Stinissen?
3. Vem och vad har inspirerat Stinissens förståelse av jagets död?
4. Hur knyter Stinissen an till moderna föreställningar om individen och jaget?

Resultatet av uppsatsens analys ger vid handen att Stinissen framstår som en modern mystiker genom sin förmåga att kombinera medeltida mystik med modern individualism. Han träffar de punkter där de är överens med varandra. När teocentrisk och antropocentrisk individualism står i motsatsförhållande, visar Stinissen på en medelväg.

Stinissen formar en slags modernitet där den enskilde individen uppmuntras att på samma gång finna både sitt äkta jag och Gud inom sig. Han gör på så vis den mystiska döden aptitlig för en modern läsare. Det handlar inte om att förneka sitt jag, bara om att förneka sitt *falska* jag för att vinna det äkta och gudomliga i själens djup. För att uppnå detta kan människan bidra med en mjuk och snäll askes som rimmar väl med modern terapi.

Uppsatsens slutsats är därför att Stinissen framstår som en modern mystiker som vänder sig till en modern läsekrets. Yttre former och strukturer har skalats ner, samfundstillhörighet och religiös erfarenhet har mist sin betydelse. Kvar står en ensam individ, vilken men fri. Stinissen räcker henne löftet om att allt hon söker finns inom henne. Såväl hennes sanna jag som Gud, står att finna bakom hennes ytliga ego.

Bibliografi

Primärtexter

Stinissen, Wilfrid, 1990. *Natten är mitt ljus*. Tågarp: Karmeliterna.

Stinissen, Wilfrid, 1994. *Idag är Guds dag: Texter för årets alla dagar*. Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 1996. *Andens terapi: Om andlig vägledning och själavård*. Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 2001. *Jag dör inte, jag träder in i livet: En bok om döden och evigheten*. Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 2007a. *Kristen djupmeditation*. Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 2007b. *Sann Människa: En bok om skapelse och helighet*. Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 2008. *Störst av allt är kärleken*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag samt Örebro: Libris förlag.

Stinissen, Wilfrid, 2010. *Göm dig vid bäcken Kerit: Livet i Karmel*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Stinissen, Wilfrid, 2011. *När natten faller på: Den inre bödens väg*. Tågarp och Glumslöv: Karmeliterna.

Sekundärlitteratur

Borgljung, Hanna, 2003. *Samtal pågår. En belysning av den kristna bönen*. C-uppsats. Högskolan i Gävle. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:120135> Hämtad 21 augusti 2024.

Braw, Christian, 1999. *Mystikens arv hos Martin Luther*. Skellefteå: Artos Bokförlag.

Canetta, Elisabetta, 2022. Catholic Education and the Study of Science: The Mysticism of Scientific Pursuit. I: *Religions* 13: 528. <https://doi.org/10.3390/re113060528> Hämtad 21 augusti 2024.

Fahlgren, Sune, 2013. Ignatiansk spiritualitet i kyrkligt gränsland. I: *Signum* 1. <https://signum.se/artikelarkiv/ignatiansk-spiritualitet-i-kyrkligt-gransland/> Hämtad 22 april 2024.

Fisher, Douglas & Frey, Nancy, 2014. *Close Reading and Writing From Sources*. Newark: International Reading Association.

- Friheden, Anna, 2014. *Ekologisk antropologi. Svensk ekoteologi och skapelseteologi i möte med Sallie McFague*. Examensarbete för magisterexamen. Lunds Universitet. <https://www.lu.se/lup/publication/4469464> Hämtad 21 augusti 2024.
- Gálik, Slavomír, Gáliková Tolnaiová, Sabína & Modrzejewski, Arkadiusz, 2020. Mystical death in the Spirituality of saint Teresa of Ávila. I: *Sophia* (2020) 59. <https://doi.org/10.1007/s11841-020-00763-y> Hämtad 28 februari 2024.
- Geels, Antoon & Wikström, Owe, 1999. *Den religiösa människan. En introduktion till religionspsykologin*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Geels, Antoon, 2000. *Kristen Mystik: Del I*. Skellefteå: Norma Bokförlag.
- Geels, Antoon, 2003. *Kristen Mystik: Del II*. Skellefteå: Norma Bokförlag.
- Gehlin, Sara, 2024. Ecumenism of the wounded hands. A feminist theological inquiry. I: *Studia Theologica - Nordic Journal of Theology* 78. <https://doi.org/10.1080/0039338X.2024.2304333> Hämtad 21 maj 2024.
- Halldorf, Joel, 2012. *Av denna världen? Emil Gustafsson, moderniteten och den evangelikala väckelsen*. Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag.
- Heiding, Fredrik, 2008. Ignatiansk känsla för den katolska kyrkan. I: *Signum* 5. <https://signum.se/artikelarkiv/ignatiansk-kansla-for-den-katolska-kyrkan/> Hämtad 22 april 2024.
- Hellsten, Kristina, 2024. *Liv och död i det levande livet: En studie av dödens språk*. Examensarbete. Enskilda Högskolan Stockholm. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1892768> Hämtad 2 september 2024.
- Jeanrond, G. Werner, 2010. *A Theology of Love*. London: T&T Clark International.
- Kling Einarsson, Malin, 2021. *Bönens praktik – en teoretisk analys av Sarah Coakleys, Margareta Melins och Wilfrid Stinissens texter om bönens praxis*. C-uppsats. Uppsala Universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1631274&dswid=-7110> Hämtad 21 augusti 2024.
- Kungliga bibliotekets söktjänst Libris. Sökord Wilfrid Stinissen. <https://libris.kb.se> Hämtad 24 januari 2024.
- Kåver, Anna, 2016. *KBT i utveckling. En grundbok i kognitiv beteendeterapi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Louth, Andrew, 2007. *The Origins of the Christian Mystical Tradition*. New York: Oxford University Press.
- Łukiewicz-Kostro, Renata & Zieliński, Kamil, 2023. A “Dark Night.” Extended Concepts in Homo Mysticus for Translational Sciences. I: *Kultura i Wartości* 35. https://www.academia.edu/105563668/A_Dark_Night_Extended_Concepts_in_Homo_Mysticus_for_Translational_Sciences Hämtad 11 september 2024.

Mandt-Anfindsen, Anne Margrethe, 2016. *The Silence of the God Who Speaks. An empirical study on the experienced absence of God*. Master's thesis. MF Norwegian School of Theology. <http://hdl.handle.net/11250/2413501>. Hämtad 21 augusti 2024.

McGinn, Bernard, 1994. *The Flowering of Mysticism (Presence of God: A History of Western Christian Mysticism)*; vol. 3. New York: The Crossroad Publishing Company.

Piltz, Anders, 2014. "Wilfrid Stinissen – vägledare och medvandrare". I: *Signum* 2. <https://signum.se/artikelarkiv/wilfrid-stinissen-vagledare-och-medvandrare/> Hämtad 24 januari 2024.

Rasmussen, Tarald & Thomassen, Einar, 2007. *Kristendomen. En historisk introduktion*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Rosa, Hartmut, 2019. *Resonance. A Sociology of Our Relationship to the World*. Cambridge: Polity Press.

Rosa, Hartmut, 2020. *Det vi inte kan råda över. Om vårt förhållande till världen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Stolt, Birgit, 2004. *Luther själv. Hjärtats och glädjens teolog*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Stinissen, Wilfrid, 1972. Människan och hennes kropp i kristen tro och praxis. I: Hans Hof & Wilfrid Stinissen (red.) *Meditation och mystik*. Stockholm: Verbum. S. 136 -149.

Taylor, Charles, 2007. *A Secular Age*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.